

Данило Н. Баста

## МЛАДИЋКИ РАДОВИ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА<sup>1</sup>

Издање *Сабраних дела Слободана Јовановића* у дванаест томова, које су приредили, сада већ обојица покојни, Радован Самарџић и Живорад Стојковић, а 1990–1991. године објавили БИГЗ, Југославијапублик и Српска књижевна задруга, значило је велики корак у настојању да се на једном месту нађу текстови тог нашег истинског великана. У првом тому објављен је и „Библиографски преглед радова Слободана Јовановића“, који је, по хронолошком редоследу, сачинила Милана Ђурђулов. Испоставило се, међутим, да ни то издање ни та библиографија нису били потпуни. Накнадно се показало да је Јовановићево дело богатије и самим тим опсежније, јер је његова списатељска делатност започела две године раније него што се до тада узимало и веровало, тј. да је Јовановић почео да објављује као двадесеттворогодишњи младић, већ 1892, а не тек 1894. Несумњива је заслуга Станише Војиновића који је, идући при том и трагом Ива Тартаље, мукотрпним истраживачким радом по разним нашим библиотечким и архивским фондовима открио више од тридесет до сада непознатих радова Слободана Јовановића из периода 1892–1902. године. Објављени под разним псеудонимима (нпр. Рuck, Yогick, Vob), иницијалима (нпр. С. Ј., Ј.) и у разним ондашњим гласилима (нпр. „Србија“, „Видело“, „Ред“, „Српски преглед“, „Зора“, „Босанска вила“, „Нова искра“ и др.), ти до јуче незнани Јовановићеви радови, чије је ауторство непобитно утврђено, прештампани су сада после толиких деценија, и на тај начин, као нека врста допуне његових *Сабраних дела*, учињени приступачним данашњим читаоцима. Тим читаоцима лектира ће бити знатно олакшана ако се упознају с ваљаном текстолошком анали-

<sup>1</sup> Слободан Јовановић: *Непознати радови 1892–1902*. Приредио Станиша Војиновић (Филип Вишњић, Београд, 2005).

зом коју је у свом поговору, под насловом „Изазови сабраних списа“, дао Душан Иванић.

На почетку свога стваралачког пута, који ће, на срећу и добробит наше културе, трајати дуже од шездесет година, Слободан Јовановић је писао и објављивао књижевну и позоришну критику. Будући велики историчар, теоретичар државе, правни писац, социолог, портретист итд., започео је свој списатељски посао на једном друкчијем тлу, на тлу уметности – истина, не као уметнички стваралац, него као неко чији је критички дух окренут књижевном и позоришном збивању, оним уметничким областима, дакле, у којима реч и говор имају средишњу улогу и пресудан значај. Као младог духовног делатника, Јовановића је – ваља то запазити – превасходно привлачила уметност речи. То, зацело, не може бити случајно. Код њега се зарана испољила изразита склоност ка моћи језика, његовом облику, лепоти, изражајности. Ту ће склоност доцније не само задржати него и пажљиво неговати. Сви његови будући текстови – и научни, и есејистички, и најобимнији, и најкраћи – свагда ће бити уобличени језички беспрекорно, тј. узорно, носећи на себи, за око које је кадро да то примети, печат његове ране склоности, преданости и посвећености великим, често скривеним могућностима српскога језика. Његови радови, без изузетка, јесу пример и образац научне прозе високе књижевне вредности.

Али у овом запису се не може ближе говорити о раним Јовановићевим радовима посвећеним појединим књижевним делима и позоришним представама. Ваља само запазити да је млади Јовановић љубопитљиво и помно пратио наш књижевни и позоришни живот деведесетих година претпрошлог века, да је показивао истанчан дух у расуђивању и одважност у оцењивању, градећи тако свој препознатљив критичарски лик. За узврат, осврнућемо се на његове новооткривене политичке чланке из тог времена.

Иако сачињавају мањи део ове књиге, Јовановићеве рани политички чланци привлаче знатну пажњу и сами по себи, али и због тога што се у неким од њих налазе (или наслућују) мисаони зачеци неких Јовановићевих потоњих – зрелих и развијених – радова. Леп пример за то пружа његов чланак „Гледстон“, објављен у „Реду“ 24. фебруара 1894. године. У њему је Јовановић саопштио језгро онога што ће, четрдесет четири године касније, изложити шире и потпуније у монографији *Гледстон* (Југо-Исток, Београд, 1938). Тако се Јовановићев „Гледстон“ из 1894, чланак младића од двадесет пет година, показује као праоблик његовог *Гледстона* из 1938, књиге човека од шездесет девет година, сада већ чувеног представника-предводника наших духовних наука.

Држећи да је Гледстон знаменита политичка појава и да је његова улога у новијој историји Енглеске велика, млади Јовановић

је, да би томе дао што снажнији израз, прибегао једној паралели, позвавши се на Виктора Игоа који је за Мирабоа казао да није био човек, него догађај, и одмах о Гледстону додао: „То није био човек, то је била револуција“ (193). Својом револуцијом од 1789. Француска је извела политичку обнову и освојила политичке слободе уз проливање крви, док је исти циљ у Енглеској постигнут поступно и путем реформи. Према Јовановићу, тај подухват је извео „један енергичан министар, и тај је министар био Гледстон“ (193–194). На свом еволутивном путу од аристократије ка демократији Енглеска, истиче Јовановић, „није имала потпунијег представника од Гледстона“ (194). Међутим, одмах се назире и ограничење Гледстоново. Он је био човек политичке обнове. Према социјалној обнови, све прешнијој и неизбежнијој, он је „остао савршено туђ“ (195).

Јовановић је запазио да је Гледстонов политички рад био негативан. Знао је шта неће, али не и шта хоће. Рушио је старо, дотрајало и превазиђено, али не знајући најтачније шта ново треба да се изгради. Осим тога, Гледстон, како га види млади Јовановић, није имао велике оригиналности ни у својим политичким идејама. Углавном је ишао за већ постојећом струјом, прилагођавајући јој се вешто. То је за Јовановића, с добрим разлозима, био довољан повод да о демократским политичарима и државницима исказе једно општије сазнање које садржи трајну истину, несумњиво вредну опомињања и у нашим приликама рудиментарне, транзиционе демократије. С Гледстоном на уму, он вели: „Са свима демократским државницима изгледа да је тако. Њихова се сва вештина састоји у томе да предвиде покрете у народу и да им се што брже прилагоде. Са доласком демократије биће да је нестало међу државницима оригиналности. Од њих се више не тражи да сами имају мисли: доста је ако туђе мисли могу одмах да погоде“ (196).

С помањкањем оригиналности код демократских политичара иде руку под руку њихова несталност. Она је последица околности да се демократски политичар свагда прилагођава променама и ђудима јавног мњења. То важи данас једнако као и у Гледстоново време. За овога је Јовановић рекао да нико није био у тако тесној и присној заједници са мњењем своје земље као он. Јовановић, при том, није имао у виду неку Гледстонову олаку превртљивост или неко његово слепо тумарање. Напротив, за непрекидно мењање тог великог енглеског државника рекао је, сасвим недвосмислено, да се „потпуно слаже са природном еволуцијом самог енглеског друштва“ (197). Може ли за право и одговорног политичара бити ичега пожељнијег од његовог непрекидног преображавања у складу с развојним потребама и важним интересима државе и друштва у којима делује?

Младом Јовановићу није промакло да је Гледстон био од оних политичких људи који су добро схватили огроман значај јавног

мњења и умели да га за себе политички искористе. Са жаоком ироније, једним списатељским средством којим се радо и често служио како млади, тако и позни Јовановић, написао је: „Гледстон је имао тисућу начина да јавно мњење заинтересује за себе. Пре свега, био му је једнако пред очима. Писао је, говорио, путовао, разговарао више но ико други. Он само што се није у излог метнуо“ (197–198). У тај излог, читај: на телевизијски екран, данас се „међу“ и сасвим осредњи, па и безначајни политичари. Само, они то не чине да би ослушнули глас јавног мњења, тј. глас народа у чије име и за чије добро, тобоже, раде, него да би то мњење скројили по својој мери и својој користи. А у томе је, мора се признати, велика разлика између нашег и Гледстоновог доба, између данашњих и ондашњих политичара.

Приводећи крају свој чланак о Гледстону, млади Јовановић, пошто га је приказао као политичара, запитао се какав је он човек. Нашао је да у њему има свега помало: и суптилног богослова, и фарисеја, и практичног човека, и утописте, и трибуна, и апостола, и проповедника, и центлмена, и беседника. Да је све то тешко, ако и немогуће измирити, то је извесно. По Јовановићевом виђењу, у Гледстону су биле спојене две ствари које најчешће не иду заједно – он је имао искрена уверења, али и највеће политичко искуство. Искрен и поштен у мислима, он је у исти мах умео да буде вешт рачунџија и прворазредан тактичар. „Он има, на тај начин, два лица; једно с ког изгледа апостол; друго с ког изгледа један политичар крајње препреден“ (200). То, међутим, није све. За младог Јовановића, Гледстон је на дну своје душе ипак био добар. Свој чланак о том енглеском политичару завршио је овако: „Кад је реч о његовој доброты, ми Срби не смемо у њу да сумњамо“ (200). (Јовановић је при том свакако имао на уму Гледстонов став, тако рећи узвик: Балкан балканским народима, који је у оно време имао дубок ослободилачки смисао.) А сме ли данашњи нараштај Срба да сумња у доброту данашњих енглеских политичара? Ако се, примера ради, помисли на једног Педија Ешдауна, онда је одговор јасан.

Поред „Гледстона“, још два Јовановићева политичка чланка из 1894. године имају, да се тако каже, енглеску тему. Оба пута, међутим, та енглеска тема дотакнута је и обрађена с непосредним погледом на Србију, дакле не чисто академски и неутрално, него заинтересовано и опредељено.

У чланку „Отаџбина у опасности!“, који се у „Реду“ појавио 12. фебруара 1894, Слободан Јовановић упозорава на писање двају енглеских листова, *Тајмса* и *Стандарда*. Тако је онај први „изјавио да нико (тј. да он) неће жалити, ако једног дана Србија нестане“, а затим је овај други саопштио/предложио и начин на који ће

Србија престати да постоји. По том *Сџангардовом* плану, Србију би поделиле Аустрија, Румунија и Бугарска. Наравно, требало је навести и разлоге предложене поделе, тј. нестанка Србије. Те енглеске новине виде их у томе што је Србија постала легло нереда услед жестоке партијске борбе која ће на крају довести или до укидања устава и успостављања диктатуре или, пак, до власти једне претеране странке „у којој остала Европа не може имати довољно вере“ (179). (Асоцијације које та *Сџангардова* реторика побуђује после више од сто година, неизбежне су!)

Само по себи се разуме да је Јовановић сместа прионуо на оповргавање писања поменутих енглеских листова. *Сџангардов* опис стања у Србији означио је као тенденциозан. Прекор да је Србија легло нереда сматрао је смешним у време када Француску, како наводи, свако јутро изненађује нова експлозија, када је у Италији колико јуче престао грађански рат и када у Немачкој странка социјалне револуције само што није стекла већину у парламенту. Да се и не говори о самој Енглеској. Млади Јовановић поентира када *Сџангарду* узвраћа: „Зар они немају Ирску која је право легло хајдучко, и зар није, пре неки дан, њихов министар унутрашњих дела рекао у сред парламента да је Енглеска постала легло свију анархистичких преврата“ (180)? Но, све и да *Сџангард* има разлога да стрепи од диктатуре у Србији, он не може имати право. Јовановић разоткрива опаку и злураду дволичност стране дипломатије у односу према Србији, пишући: „Јер, што би се у томе случају добило то је једно стање приближно ономе које данас у Бугарској влада и којег је најодушевљенији поборник баш тај исти *Сџангард*. Али, страна је дипломација така: у Србији брани устав, а у Бугарској брани Стамбулова“ (181).

Безброј сукоба у некој земљи наводити као разлог за њену поделу и нестанак са политичке карте, исто је што и безумље. Јовановић још једном разобличава безочну и бестидну дволичност када пише: „Нас хоће да деле за то што имамо партије које се мало страсније кавже, а међу тим у Италији се кавже између себе провинције, у Немачкој династије, а у Аустрији читаве народности, и за то нико ни ружне речи нема“ (181).

Свестан да су *Сџангардови* разлози изнети тек као изговор, и да није довољно да се они уверљиво оповргну и обеснаже, млади Јовановић је, закључно, прибегао међународном праву које, заснивајући се на начелу народности, „не допушта поделу једног народа између друга три. То је могло бити с Пољском у XVIII веку; то не може бити са Србијом у XIX“ (182). Томе је, можда већ тада знајући за границе моћи и делотворности међународног права, додао још две ствари. Прва је да смо ми, ма колико поцепани изнутра, пред туђином увек сложни. Друга је Јовановићев апел на „патриотизам

свију партија“ (182). Он је при том био довољно разложен да не затражи обуставу борбе међу партијама, али је замолио за примирје које је „потребно да се сви заједно разговарамо о тешкој ситуацији у којој се наша земља налази“ (182). Била је то зрела и трезвена реч једног родољубивог младића који је у писању ондашње енглеске штампе видео озбиљан знак и сместа реаговао стрепећи да је отаџбина у опасности. Али та реч је и данас једнако зрела и трезвена, па би наши политички људи који се налазе на највишим местима у држави, непосредно суочени с далекосежним судбоносним одлукама, добро поступили када би је имали на уму, тј. када би међусобну и међустраничку кавгу оставили по страни и сабрали се око наших најважнијих државних и народних интереса.

У чланку „Енглеска“, објављеном у „Реду“ 15. фебруара 1894, Јовановић је настојао да покаже да злослутне гласове о распарчавању и нестанку Србије водећи енглески листови нису ширили ни у име енглеске публике ни у име енглеске владе, него у туђе име и за туђ рачун. Откуда то? И чиме се то може објаснити? Јовановић је нашао објашњење у слободи, читаности и утицајности енглеске штампе: „Енглеска је штампа тако слободна да се њоме користе не само енглески политичари, него и не енглески“ (184). Због тога су многи заинтересовани да своје идеје и планове пуне баш у енглеске новине. „Отуда и долази да обично енглеска штампа спрема свет за догађаје што предстоје, или их куша како би се догодили. У тој сврси служе се њоме политичари свију земаља. Она је, управо, једна међународна агенција за обзнане. У сваком случају, она је та која сваком озбиљнијем плану извидницом служи“ (185). – Треба се добро замислити над тим речима младога Слободана Јовановића. И питати се: Не игра ли, можебити, данашња енглеска штампа исту ону улогу коју је играла и у време када је Јовановић записао наведене речи? Не спрема ли она и данас, ништа мање него онда, свет за предстојеће догађаје и, штавише, не куша ли их како би се заиста и догодили?

Најзад, пажњу заслужује и Јовановићев чланак „Наши непријатељи“, такође објављен у „Реду“, само два дана касније него претходни, 17. фебруара 1894. У њему је млади аутор коначно открио чије је, заправо, мишљење које се у *Стандарду* и *Тајмсу* попура као енглеско. Према Јовановићу, оно потиче из бечких и пештанских листова. Што се у енглеским новинама појавило о подели и крају Србије, то је само одјек онога што су о томе писали *Нова слободна преса* и *Песџер Лојд*. Енглески листови су само извели закључак из писања тих бечких и пештанских новина. Инспиратори тих новина добро су процењивали када су веровали да ће њихов подмукли план о подели Србије, објављен у водећим енглеским новинама, деловати озбиљније и објективније, и да ће изазвати занимање европског мишљења, будући да се појављује у

листовима „једне земље, која није нейосредно заинтересована у њогели Србије“ (188; подвлачење Јовановићево). Уопште узев, аустроугарска штампа је, по Јовановићевом суду, била постојано злонамерна према Србији, тврдећи да у Србији мира нити има нити га може бити. Страховиту кампању водила је против радикалне владе док је ова управљала српском државом. Јовановић није погрешно када је устврдио: „Што је код те кампање најважније: њој није задатак толико био да омаловажи радикалну владу, колико да омаловажи српски народ...“ (189). То се најбоље види по томе што та кампања није престала ни онда када је радикална влада сишла са власти. Аустроугарска штампа је поново тврдила да је мир тек сада у опасности. Јовановић је прозрео и извргнуо подсмеху ту изопачену псеудологику: „Одиста, чудна једна логика, по којој један пут мира нема за то што су радикали на власти, а други пут опет, он долази у опасност за то што радикали нису више на влади“ (189)!

Политички чланци младог Слободана Јовановића о којима је овде било речи, они с енглеским темама, сведоче о његовом будном праћењу и добром познавању енглеских прилика, особито енглеске политике и штампе, поготово онда када је то било од интереса за Србију. Тај интерес за Србију био је и прави разлог што је писао о енглеским темама. Оштрог погледа и окретног ума, уз то јасан у излагању и уверљив у аргументовању, млади Јовановић је већ тада показивао одлике које ће га красити и као зрелог писца. Енглеску ће и доцније пратити, портретишући њене истакнуте личности (Карлајла, Балфура, Морлија и друге) и пишући о њој нашироко у својим *Примерима њолиитичке социологије*. *Тешко је рећи да ли у свему њоме има неке нејасне, разуму недостиујне слушње, али се ипак догодило да је Енглеска, која га је занимала још као младића, њосијала за Слободана Јовановића, ипак рећи, судбинска земља, земља у којој је преминуо и у којој још (да ли и заувек?) њочива.*